

עשור לנסיגה מלבנון – הצלחות וטעויות

עמוס מלכא

ניתוח בדיעבד של טעויות והצלחות הקשורות בנסיגה מלבנון בשנת 2000 מחייב התייחסות גם אל מה שקדם לה וגם אל מה שהתפתח לאחריה. עם זאת, שני נושאים מרכזיים לא ינותחו במאמר זה, למרות שהם חלק מניתוח הנסיגה מלבנון: מלחמת לבנון הראשונה והשהייה הממושכת בלבנון שבאה אחריה; ותהליך המשא ומתן עם סוריה.

המסר המרכזי

במבט לאחור ניתן לקבוע כי הנסיגה מלבנון במאי 2000 הייתה בסך הכול מהלך נכון, שעיצב מציאות טובה בהרבה מכל חלופה אחרת. מי שאינו חושב כך צריך לנתח את החלופה של הישארות במשך שנים רבות נוספות בלבנון, ובכלל זה את המחיר הביטחוני ואת המחיר הכלכלי של הישארות כזאת. המדדים להצלחה או אי-הצלחה של הנסיגה אינם אירועים מקומיים, גם אם הם קשים, אלא המציאות המתמשכת, וזו הייתה ועודנה טובה מכל האלטרנטיבות.

מלחמת לבנון השנייה אינה תוצאה של הנסיגה בשנת 2000. היא תוצאה של כשל מבצעי – חטיפתם של שני חיילי צה"ל בגבול לבנון ביולי 2006 – שבצירוף לכשל מבצעי אחר שאירע שלושה שבועות לפני כן – החטיפה של החייל גלעד שליט – יצרו תחושת השפלה שפעלה על מדינת ישראל ועל צה"ל וגררה אותם לפעולה שהם לא ידעו לנהל ולא ידעו לעצור בזמן. ניהול המלחמה בקיץ 2006 היה מבצעי מדי ונעשה ללא ראייה אסטרטגית מספקת.

ככלל ניתן לומר כי מדינת ישראל מתנהלת יותר מדי מבצעית ופחות מדי אסטרטגית. במקרים רבים מאד האסטרטגיה משועבדת לחלופות מבצעיות, כי הן

אלוף (מיל.) עמוס מלכא היה ראש אמ"ן בתקופת הנסיגה של צה"ל מלבנון. מאמר זה מבוסס על הרצאה שנשא המחבר בכנס "10 שנים לנסיגה מלבנון", 28 ביוני 2010.

היחידות המוצגות, ולא להיפך – כאשר החלופות המבצעיות כפופות לאסטרטגיה מוכתבת. זה לקח שחשוב להבינו ולהפיק ממנו את המסקנות הנכונות.

התקופה הראשונה – עד סוף 1998

בסוף שנת 1998 הוכרע למעשה גורל הנסיגה מלבנון, כאשר ההשפעות הפסיכולוגיות של הנעשה שם על מדינת ישראל ותושביה הפכו לחזקות במיוחד. ואכן, במערכת הבחירות לכנסת של שנת 1999 הכריזו שני המועמדים לראשות ממשלה כי הם ייסוגו מלבנון בתוך שנה, בהסדר עם ממשלתה או בלעדיו. המסר של שניהם היה דומה ובא בעקבות הכרעה שקיבלו לצאת מלבנון ויהי מה. המאפיין העיקרי של התקופה שהגיעה לשיאה ב-1998 היה עלייה במספר הנפגעים של צה"ל בלבנון לסדר גודל של בין עשרים לעשרים וחמישה הרוגים בשנה, רובם ממטעני צד וממארבים נגד שיירות. מצב זה יצר אפקט פסיכולוגי חזק והביא להגברת השפעתן של תנועות המחאה נגד השהייה בלבנון, כמו "ארבע אימהות".

שתי טעויות מרכזיות נעשו בתקופה זאת. הטעות הראשונה הייתה תפיסת הפעולה המבצעית של פיקוד הצפון. הייתה זאת תפיסת פעולה לא אפקטיבית, שהתבססה על חלופה התקפית: ניסיון לנהל מבצעים מיוחדים חוצי קו אדום על ידי הוצאת כל היחידות המיוחדות – כל הסיירות – אל מעבר לקו זה, חיפוש יעדים איכותיים וניסיון להגיע בדרך זאת ל"שובר שוויון". הבעיה היא שכל פעולה כזאת דורשת זמן רב מאד ונוהלי קרב ארוכים מאד, ואז היחידה המכינה את המבצע מושבתת מפעילות שוטפת. גם כל האנרגיות המודיעיניות והפיקודיות משועבדות למבצעים אלה. בסיכומו של דבר, המבצעים לא השיגו את שציפו מהם – הרתעה ושיבוש יכולות האויב: היו הרוגים לכוחותינו גם בפעולות אלו, והן לא הביאו לשינוי בדפוס הפעולה של חזבאללה. היחידות והתשומות המבצעיות שצה"ל השקיע באותן פעולות היו יכולות להיות מושקעות בסוג אחר של פעילות ולהניב תוצאות לא פחות טובות.

הטעות השנייה באותה תקופה הייתה הטעות הטכנולוגית. המענה הטכנולוגי של צה"ל לבעיית מטעני הצד, שגרמו לרוב הנפגעים בלבנון, היה מענה כושל. למעשה, לא היה מענה כלל, בעיקר משום שמערכת פיתוח אמצעי הלחימה במשרד הביטחון (מפא"ת) הייתה עסוקה כמעט כל הזמן בהכנות למלחמה הגדולה הבאה – מלחמת הטילים, מלחמת החלל, מלחמת המטוסים, מלחמת כלי הנשק המדויקים – ומעט מאד במלחמת לבנון, שצה"ל דימם בה שנים, במיוחד בשל חוסר יכולתו להתמודד עם אתגר המטענים. במשאבים ובמאמצים שמפא"ת השקיעה במשמידי טנקים השיגה מדינת ישראל יכולת השמדת טנקים יותר ממספר הטנקים הקיימים במזרח התיכון, אבל לא הצליחה לנטרל מטעני צד, שהיו באותה תקופה גורם ההרג המרכזי שפגע בצה"ל.

בתקופה הזאת נצרבה תודעת חוסר התוחלת שבהמשך השהייה בלבנון, וכך הוכרע למעשה דבר הנסיגה החד־צדדית משם.

התקופה השנייה – 1998–2000

המאפיין הראשון של תקופה זאת הוא שינוי תפיסת הפעולה, בעיקר מאז כניסתו של גבי אשכנזי לתפקיד אלוף פיקוד הצפון: מעבר מפעולות התקפיות למה שנקרא "מגננה התקפית", כלומר יותר הגנה על קו המגע הקדמי; מבצעים התקפיים קצרים, מפתיעים יותר, הדורשים נוהלי קרב קצרים יותר; פריסת כוחות רבים יותר על קו המגע; כוחות רבים יותר באים במגע מוקדם עם האיום של חזבאללה טרם הפיכתו לפעולה קטלנית.

המאפיין השני של התקופה הוא, כמובן, קבלת ההחלטה העקרונית על יציאה מדרום לבנון בהסכם או בלעדיו. בצד ההצלחות של תקופה זאת ניתן למנות את ההתמקדות בקו המגע: מדובר במהלך נכון, שבו מיצוי הכוח היה נכון, ותוצאתו המבצעית הייתה ירידה ביותר מחמישים אחוזים במספר ההרוגים בשנים 1999–2000. כפי שכבר צוין, באותה תקופה התקבלה ההכרעה על נסיגה מלבנון. יתכן שאותה החלטה לא הייתה מתקבלת במספר ההרוגים הזה, או שלא היה נוצר אותו לחץ לנסיגה שהיה קיים קודם לכן, כשמספר ההרוגים היה גדול יותר. בצד הטעויות באותה תקופה ניתן לציין את העובדה ש"קולות אחרים" לא קיבלו מספיק קשב בצבא. כפי שכבר נאמר, החשיבה הייתה מבצעית. בכל ניתוח של חלופה חד־צדדית – ולא היו הרבה כאלו – היו כמה קולות של קציני צבא בכירים שהביעו דעות שונות מהמקובל, כמו עמירם לוין, שי אביטל וגיורא ענבר. היו אלה קולות מעטים מדי. בחשיבה הצבאית ששררה אז, כאשר דובר על חלופה של נסיגה חד־צדדית ועל כך שהנסיגה תהיה לקו המוצבים, גם אמ"ן הביע את הסתייגותו וטען שנסיגה לקו זה לא תשנה דבר בדפוס הפעולה של חזבאללה, מכיוון שכל הישגות על אדמה לבנונית תיראה בעיני הארגון כאי־נסיגה.

טעות נוספת בתקופה זאת הייתה הערכת כוחו של צבא דרום לבנון (צד"ל). הערכה זו לא הייתה בתחום האחריות של שום גורם בצה"ל – לא של גורם ההערכה של אמ"ן ולא של אגף המבצעים. צד"ל היה תחת אחריותה של יחידת הקישור ללבנון (יק"ל), שהייתה כפופה למשרד הביטחון (ברמה כזאת או אחרת) ואחראית גם להערכת יכולותיו. לא הייתה אחריות אחת כוללת של גורם צה"ל, היוצרת את הסינתזה של כל הידע המצטבר על צד"ל.

בצד ההצלחות ברמה המדינית יש לציין את החלטתו של שר הביטחון לפעול על פי החלטת מועצת הביטחון 425. היה זה מהלך "שובר שוויון", שהעביר את שאלת המשך השהייה בלבנון מחשיבה מבצעית לחשיבה אסטרטגית. זכור לי היטב המעמד בו אמר אהוד ברק כי ניתן להגן על כוחותינו "בעזרת מה שאנחנו

יודעים לעשות, פלוס כמה מרכיבים בין-לאומיים חדשים, שאי אפשר לקבל אותם אם נשב על הגבעות שאתם רוצים לשבת עליהן". כניסת המערכת הבין-לאומית כמרכיב אסטרטגי לשיקולים סימלה את השלב בו החשיבה הצבאית החלה לנהל דיאלוג עם החשיבה האסטרטגית.

לעומת ההצלחה בגיוס המערכת הבין-לאומית, הייתה טעות, גם בדרג המדיני, ובכלל זה אצל ראש הממשלה ושר הביטחון, בנאיביות של ההערכה בדבר אפקטיביות ההרתעה. רבים חשבו שהנסיגה מלבנון תיצור הרתעה אולטימטיבית שתגרום לצד השני לסגת מכל כוונותיו הזדוניות.

אנו מלמדים את הקמ"נים הצעירים כי יש הערכה לתכנון ויש הערכה לתוכנית. כאשר גובשה תוכנית הנסיגה מלבנון הערכנו באמ"ן שההרתעה לא תהיה מוחלטת, כי אין סיכוי שהיא תמנע את חזבאללה מלירות או מלנסות לבצע פעולות נגד חיילי צה"ל. הערכנו, עם זאת, ש"מגרש המשחקים" החדש יעוצב במשוואת ההרתעה ההדדית: אנחנו נרתיע את הצד השני בכך שיחשוש שתגובותינו תגרומנה לעימות לגלוש למרקם החיים האזרחי הלבנוני או לחזית הבין-לאומית, ובשל כך יצומצמו גבולות המשחק שלו; הוא ירתיע אותנו בכך שאנחנו נחשוש מגלישת העימות למרקם החיים האזרחי שלנו. שני הצדדים ינסו במצב זה לשמור על גבולות המשחק, כי חריגה שלהם ממנו תיצור תרחיש חמור לכולם.

התקופה השלישית – 2000–2006

המאפיינים החיוביים של תקופה זאת הם הצלחתה של החלטת מועצת הביטחון 425 לתחם "מגרש משחקים" סביר והצלחתה של משוואת ההרתעה ההדדית להגביל את העימות הפוטנציאלי.

מרקם החיים האזרחי לא היה חלק מהעימות בתקופה השלישית, שכשלעצמו היה בסך הכול מוגבל בהיקפו, ומספר הנפגעים במהלכו צומצם באופן דרמטי. בכל אחת מהשנים שלפני הנסיגה מלבנון מספר הנפגעים היה גבוה הרבה יותר מאשר בשש השנים שלאחריה. בתקופה זאת גם הייתה פריחה כלכלית בצפון מדינת ישראל. יש לזכור, עם זאת, כי מדובר במציאות שנוצרה ממהלך חד-צדדי ולא מהסכם בין מדינות.

בצד הטעויות שאפיינו את התקופה השלישית ניתן למנות את העובדה שישראל המשיכה להתעמת עם חזבאללה במקום להתעמת עם ממשלת לבנון. זו הייתה טעות חמורה, כי במקום להעביר את הנטל לכתפיה של ממשלת לבנון, העסיקה מדינת ישראל את עצמה באתגר של חזבאללה.

טעות נוספת הייתה הכשל בשיווק ההרתעה. מלחמת לבנון השנייה הוכיחה שמדינת ישראל נכשלה בשיווק התדמית של דפוס הפעולה אותו איימה לנקוט אם יישברו הכלים, כפי שהגיבה בסופו של דבר ב־2006. הנאום של מזכיר חזבאללה,

חסן נצראללה, שאמר אחרי מלחמת לבנון השנייה: "אם הייתי יודע שכך יהיה, אולי הייתי פועל אחרת", מבהיר כי העריך שישראל תפעל לפי דפוסי הפעולה הידועים עמם הוא יודע להתמודד. מדינת ישראל לא "סייעה" לו להבין אחרת. מהי הרתעה? הרתעה היא כתיבת "תפריט עם מחירים". אם תפריט זה "נשאר בכיס" הוא אינו מרתייע. התפריט חייב להיות מוכר לצד השני ולגרום לו לחשוב שאם יעשה מהלך מסוים המחיר שיצטרך לשלם עבורו יהיה מחיר אחד, ואם ינקוט מהלך אחר המחירים יהיו שונים. אם בתפריט של ישראל לא היה כתוב מה שבסופו של דבר היא עשתה בתגובה לאירועי יולי 2006, יתכן שנכשלה לא רק בתחזוקת ההרתעה, אלא גם בעצם יצירתה או בשיווקה. יש הרבה פסיכולוגיה בנושא ההרתעה, וזאת נבחנת כל הזמן מחדש. בכל פעם שאין מממשים את ההרתעה, כמו היעדר התגובה בעקבות החטיפה בהר דב בשנת 2000, ההרתעה עומדת למבחן מחדש על ידי הצד השני.

התקופה הרביעית – 2006

תקופה זאת מתאפיינת באירוע החטיפה ביולי 2006 ובלחימה שלאחריה. החטיפה הייתה טעות מבצעית וכשל מבצעי, אך לא כשל אסטרטגי. לא הייתה כאן החלטה של גורם מסוים לצאת למלחמה או "לשבור את הכלים" עם מדינת ישראל. הייתה החלטה של חזבאללה לעשות פעולה מבצעית – כזו שלפי התפיסה המקובלת הארגון מוכן היה לבצע נגד חיילי צה"ל בכל רגע נתון ובכל אחת מהגזרות בגבול עם לבנון. מרגע שהפעולה נעשתה, ההחלטה על אופן התגובה הייתה של ישראל. ממשלת ישראל היא שהחליטה איזה סוג תגובה היא בוחרת, מה היא עושה אותה, ובסופו של דבר איזה סוג מציאות ברצונה לעצב. ב"כוריאוגרפיות הפוליטיות" אותן הכרתי בעבר בתפקידי כראש אמ"ן – תחת ארבע ממשלות שונות, ארבעה שרי ביטחון, שלושה ראשי ממשלה ורמטכ"ל אחד – אני יכול לראות שתי ממשלות לפחות שלא היו נגררות למצב שהתפתח במלחמת לבנון השנייה.

השבוע הראשון של המלחמה היה שבוע יוצא מן הכלל – שבוע של שבירת כללי המשחק. הוא קלל מסר חזק, לפיו מדינת ישראל מוכנה לשלם מחירים שהצד השני חשב שאינה מוכנה לשלם; שהיא מוכנה להפציץ גם את ה"דאחייה" בביירות; שהיא מוכנה להפציץ חדרי שינה שיש בהם טילים; ושהיא מוכנה אפילו לשלם מחיר בעורף האזרחי לתקופה מסוימת. בעצם נכונותה לעשות דברים אלה העבירה מדינת ישראל מסר מסוים, מעין "תפריט הרתעה" חדש, לכל השחקנים בזירה. לאחר שלב זה היה צריך להפסיק את המהלך הצבאי באופן חד-צדדי או מוסכם – וכאן נכשלנו.

ההחלטה להפוך את התגובה הצבאית למלחמה לא הייתה הכרחית. גם ההחלטה להפוך את "מדד הקטיושה" למדד להצלחת המערכה לא הייתה הכרחית.

היה אפשר לנהל את המערכה אחרת, שלא לומר שגם את האירוע בעקבות החטיפה ניתן היה לנהל אחרת, ואז הוא היה יכול להסתיים בצורה שונה מבחינה מבצעית. כאמור, החשיבה המבצעית השתלטה על הדרג האסטרטגי, במקום שהמצב יהיה הפוך. כשראש הממשלה אומר: "לא הייתה אף המלצה של הצבא שאני לא אישרתי", פירוש הדבר הוא חשיבה מבצעית. הציפייה מראש ממשלה היא לא שיאשר את כל המלצות הצבא, אלא שייתן הנחיות לצה"ל, יגדיר לו את המטרות וגבולות הגזרה, ישלח אותו להכין "שיעורי בית" ויבקש ממנו לחזור אליו עם תוכניות שתשרתנה את המדיניות שהוא והממשלה יקבעו. טעות נוספת הקשורה באירועי יולי 2006 זוהי הטעות החמורה בכל הקשור להכנת צה"ל: כל קיצוץ בתקציב הביטחון הושת על נושאי הכשירות והאימונים ופגע בהם. התוצאה הייתה מוכנות לקויה של צה"ל למלחמת לבנון השנייה.

תובנות ולקחים

מדדי הצלחתה של היציאה מלבנון בשנת 2000 צריכים להיות שונים ממדדי ההצלחה הפופולאריים, כמו השאלה האם ללא היציאה מלבנון הייתה נמנעת חטיפת החיילים ב־2006 והייתה נמנעת המלחמה שבאה בעקבותיה. יש המדברים על התחמשות חזבאללה כאילו נבעה מהיציאה מלבנון. השאלה שצריכה להישאל בהקשר זה היא אחרת: אם היינו נשארים בלבנון, האם חזבאללה לא היה מתחמש? האם הוא לא התחמש כשהיינו בלבנון? למעשה, רוב החימוש אותו ירו אנשי חזבאללה ב־2006 היה בידיהם עוד לפני שנסוגו מלבנון. אנחנו מפחידים את עצמנו באמירות שהצד השני מתחמש ללא הפסקה, בעוד שגם צה"ל מתחמש, ואפילו יותר!

ההשפעה של מהלכי ישראל על המוטיבציה של הצד השני לחולל עימות היא מדד חשוב יותר. למרות אי־הצלחות וכמה טעויות במלחמת לבנון השנייה, במובנים מסוימים יש למלחמה זו השפעה חיובית מבחינת ישראל על המוטיבציה של חזבאללה לחולל את העימות הבא.

מדינת ישראל מוציאה מסרי הרתעה, אבל כשמגיעים אירועי המבחן היא לא תמיד מממשת אותם. ברגע שלא מממשים מסרי הרתעה, הצד השני מוחק את המחיר ב"תפריט ההרתעה" וכותב במקומו מחיר חדש, נמוך יותר, הנקבע לפי ההתנהגות בפועל.

כאשר דוד בן־גוריון הוביל את ה"סטארט־אפ" של הקמת מדינת ישראל, הוא הפקיד את האסטרטגיה בידי הצבא, כפי שהוא הפקיד את החינוך, ההתיישבות והחקלאות בידי הצבא. במהלך השנים היה מי ששכח להוציא את האסטרטגיה מידי צה"ל ולהפקיד אותה בידי הדרג המדיני.

כאמור, יש במדינת ישראל יותר מדי חשיבה מבצעית ופחות מדי הנחיה וחשיבה אסטרטגית ופיתוח חלופות אסטרטגיות. הדבר חל גם על רמת החשיבה, על רמת ניהול המערכות ועל רמת קבלת ההחלטות של הדרג המדיני. אחד הלקחים העיקריים הוא, אפוא, כי על מדינת ישראל להפוך מ"מדינה מבצעית" ל"מדינה אסטרטגית".